

Zəhra BƏDƏLOVA

AMK-nın magistrantı

Elmi rəhbər: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,

professor Qulamova Jalə

Ünvan: Bakı şəhəri, Yasamal rayonu, Ə.Ələkbərov küç. 7

E-mail: zhuseynova@list.ru**DOI: 10.62440/AMK2024-1.s.37-49****MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA SUFİ MUSIQISININ
INKİŞAF TƏMAYÜLLƏRİ**

Xülasə: Yaxın Şərq ölkələrində geniş yayılmış irfan musiqisinin Azərbaycan, türk, fars, kürd, ərəb xalqlarının musiqisi ilə birbaşa əlaqəsi vardır. Ehtimal ki, muğam bazasında təşəkkül edən sufi musiqisi aşığı yaradıcılığında da davam etmiş və formalaşmışdır. Son 30 ildə Azərbaycanda sufi musiqisinə marağın artması və bu sahədə olan inkişaf təmayülləri, həmçinin sufizm və musiqi əlaqələri müəyyən qədər araşdırılaraq təqdim olunmuşdur. Bundan başqa, sufizm və musiqi arasındakı münasibət, insanda fitri olan musiqinin sufizmdə necə bir tərbiyə üsulu olduğuna dair fikirlər, İslamda musiqinin yeri kimi məsələlərə toxunulmuşdur.

Açar sözlər: sufi, musiqi, zikir, insan və musiqi

Şərq və Qərbin kəsişməsində yerləşən Azərbaycan hər zaman elm və mədəniyyət mərkəzi olmuşdur. Bu səbəbdən Şərq fəlsəfəsinin əsas qollarından olan təsəvvüf təbii ki, inkişafının ən əhəmiyyətli dövrünü Azərbaycanda, o cümlədən Anadoluda yaşamışdır. Lakin Azərbaycanda sufi musiqisinin yaranması və inkişafı tarixi haqqında qaynaqların yox dərəcədə olması, bizə bu məsələ barədə bəhs edərkən ancaq məntiqi mülahizələrə söykənməyə əsas verir. Azərbaycan musiqişünaslığında demək olar ki, geniş şəkildə işlənmiş bu sahəni tədqiq edərkən faktiki material və tədqiqatların, xüsusi ədəbiyyatın azlığı, müəlliflər arasında fikir ayrılığı, təriqətlərarası fərqlərin göstərilməməsi ucbatından yaranan xaotik elmi fikir mühiti bizi müəyyən qədər çətinliklərlə üz-üzə qoyur.

Sufizm (irfan) dünyagörüşü bədən ilə ruhun mütənəsibliyi məsələsini izah edir. Əgər bədən maddi dünya ilə əlaqədardırsa, ruh mənəviyyat dairəsini əhatələyir. Bədən hər hansı məkana bağlıdırsa, ruh nəinki heç bir məkan tanımır, hətta yerin fəvqündə, kainatda və kəhkəşanda da ola bilər.

Ruhun bədənə ayrılıb sərbəst qalması üçün müxtəlif ezoterik təriqət və cərəyanlarda müxtəlif ayinlərdən istifadə olunur. Bu ayinlər zamanı musiqidən geniş istifadə edilir. Əksər musiqi risalələrində belə bir dini-mənəvi əfsanə mövcuddur ki, Allah öz ruhundan Adəmə üfürərkən Müqəddəs ruh çirkli palçıqdan

yaranan bədənə daxil olmaq istəmədi. Bu vaxt Allah mələklərə musiqi ifa olunmasını əmr etdi. Mələklər musiqi ifa edincə ruh bədənə daxil oldu və Adəm palçıq halından insan halına keçdi.

Rəvayətlərdən çox aydın görünür ki, ruhun bədənə daxil olması və bədənəndən xaric olma məqamları musiqi ilə sıx əlaqədardır. Sufi musiqisi dedikdə ruha bir-başa təsir göstərən, müxtəlif hallar yarada bilən musiqi nəzərdə tutulur. Sufi musiqi bir qayda olaraq ney, qaval və bəzən də tənbur ilə icra edilir. Ney musiqi alətinin səslənməsi zamanı musiqi cümlələri uzadılır, sanki insan bədəni ilə fəza arasındakı ruhun uçub gedəcəyi məkanın ənginliyini nəzərə çatdırmaq gərəkdir.

Sufizm İslam mədəniyyəti çərçivəsində meydana gəlmişdir. İnsanın daxili aləmini əsas götürən, əxlaqi dəyərləri aşılaraq, dini təcrübələri zənginləşdirən yanaşma və düşüncə tərzini olan sufizm zaman keçdikcə dini elmlərdən biri olmuşdur. Lakin Quranda musiqi anlayışını ifadə edən bir kəlmə olmadığı üçün onun halal və ya haram olduğunu ifadə edən normativ hökm yoxdur. Musiqinin dini hökmü ilə bağlı sonrakı dövrlərdə edilən mülahizələr əsasən musiqi ilə əlaqələndirilən müxtəlif sözlər üzərindən yürüdülmüşdür. İslam alimləri İslamın ilk illərindən bu günədək musiqinin hökmü barədə konkret fikrə gələ bilməyiblər. Lakin qeyd edək ki, İslam dünyasında da səhih hesab edilən bir çox hədislərdən və rəvayətlərdən də aydın olur ki, Quranı və dini ən yaxşı anlayan və təfsir edən İslam peyğəmbəri musiqiyə qarşı tolerant münasibət bəsləmişdir.

IX əsrin əvvəllərindən zöhd dövrü formalaşaraq təsəvvüf halına gəldikdə sufilərin həyat tərzində və düşüncələrində bir sıra yeniliklər meydana gəlməyə başladı. Bu yeniliklərdən biri də sufizmdə səma adlanan dini-təsəvvüf musiqisi idi. Sufilər ilk dövrlərdən etibarən öz musiqisini “eşitmək” və “dinləmək” mənasını verən səma adlandırmışlar. Bu onların musiqisinin digər musiqi növlərindən fərqli xüsusiyyətlərini xarakterizə etmək üçün idi. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

1. Sufilər öz musiqisini səma adlandıraraq xalq arasında əyləncə və ya dünyəvi istəklər üçün istifadə edilən gina, əlhan, nəğmə kimi anlayışlardan fərqli olduğunu vurğulayırdılar. Həmçinin, digər din alimlərinin musiqi əleyhinə olan tənqidlərindən qurtulmaq və dini ayinlərinin bir hissəsi olan musiqini rahat icra edə bilmək üçün bu adı seçmişdilər.

2. Musiqi deyərkən ilk olaraq mahnı oxuma, dinləmək və ifa etmək kimi xüsusiyyətləri nəzərdə tutulduğu halda, səma kainatdakı bütün ritmik səsləri dinləyib və ondan ləzzət alaraq cuşa gəlmə kimi mənalara daşıyır. Musiqi sadəcə səmanın xüsusi bir hissəsidir. Hətta sufizmdə təkcə eşitmə orqanı ilə deyil, qəlb ilə duyulan səslər, ritmlər, müşahidələr, hətta səssizlik belə musiqidir [12, s. 3]

Sufilər musiqinin mənşəyi, insanın niyə musiqidən zövq aldığı kimi sualların cavabında ələst bəzmi ilahi gözəllik, ruhun erkəkliyi, nəfsin dişiliyi, əzəli gözəllik, hikmət və planetlərin dövrüyyəsi kimi nəzəriyyələri irəli sürüblər. Bunların içində xüsusilə planetlərin dövr etməsindən alındığı hesab edilən Pifaqorun nə-

zəriyyəsinə mənimsəməklə birgə, onların bu xüsusda ən çox rəğbət bəslədikləri ələst bəzmi nəzəriyyəsi də olduğu görünür.

İslam dininə görə insan yer üzünə göndərilməzdən əvvəl ruhlar aləmi deyilən Ələst Bəzmində Allah ruhlardan “Mən sizin rəbbiniz deyiləmmi?” deyər soruşmuş, ruhlar da “Bəli” deyər cavab vermişlər. Sufilərə görə bu ilahi xitab eşidənlərə zövq vermiş və məst etmişdir.

Sufilərə görə bu ilahi xitab insan ağılı ilə anlaşılmayacaq və heç cür ifadə edilə bilməyəcək, yalnız intuisiya ilə hiss edilə biləcək bir ilahi musiqidir. Adəmin yaradılması və dünyaya gəlməyindən sonra insan dənizlərin, küləyin səmindən ən inkişaf etmiş alətin melodiyasına qədər eşitdiyi hər gözəl səsdə Ələst Bəzmindəki o, ilahi musiqini xatırlayır və məhz buna görə də musiqidən zövq alır. Musiqidən zövq almağın sirri də Sufilərə görə bu əzəli ilahi ilə görüşdə axtarılmalıdır.

Azərbaycanda bu gün sufi musiqisinə aid nümunə yox dərəcəsinədir. Lakin tarixə nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycan dünyaya üç böyük sufi təriqəti bəxş edib. Bunlar Seyyid Yəhya Bakuvinin qurduğu Xəlvətiyyə təriqəti, Şah Fəzlullah Nəiminin qurduğu Hürufilik və Şeyx Heydər, Şeyx Cüneyd tərəfindən qurulan Səfəviyyə-qızılbaşlıq təriqətləridir. Tarixdə ilk dəfə sufi təriqəti olaraq Səfəviyyə Şah İsmayıl Xətayinin dövründə hakimiyyətə gəlmişdir. Səfəviyyə sufizmin klassik forması ilə aşıq el ədəbi üslubunu qovuşdurmuşdur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan milli musiqinin əsas qolları hesab edilən muğam və aşıq sənətinin əsasını irfani fəlsəfi-estetik prinsiplər təşkil edir. Aşıq anlayışının sufi təriqətləri ilə bağlılığı bir çox tarixi faktlarla təsdiqlənir. Bir çox mənbələrdən məlum olur ki, XIII əsrin sonu XIV əsrin əvvəlində xalq arasında geniş yayılan bektəşiyə təriqəti ilə əlaqəli olan aşıqlara rast gəlinir. Aşıq sənətində fəaliyyət göstərən Aşıq Ələsgər, Dadaloğlu, Aşıq Qurbani, Xəstə Qasım Yunus Əmrə kimi aşıqlar öz yaradıcılığında təsəvvüf bəsləyirdilər. Bu aşıqlar öz sənətlərində Əhməd Yəsəvidən gələn məhz türk xalq sufizmi yaşadırdılar [3, s.34].

Muğam musiqisində isə yarandığı dövrdən təsəvvüf vardır. Bəzi mənbələrdə Muğam sözünə məqam deyilməyinin bir səbəbi də “İlahi məqam”, “İlahi mərtəbə” mənasına gəldiyi bildirilir. Muğamın poetik mətnini təşkil edən qəzəllər də sırf irfanla bağlıdır. Bu qəzəllərin müəllifləri Füzulinin, Nizaminin, Nəsiminin sufi olduqları artıq bir çox mənbələrdən bəllidir. Muğam şöbələrinin adlarında da sufizmlə bağlı isimlərə rast gəlinir [9, s. 122].

Sufizm tarixində mühüm mərkəzlərdən hesab olunan Azərbaycanın təsəvvüf ənənələri həttə çox uzaq ölkələrdə belə bu gün də davam etdirilir. Lakin təəssüflə qeyd etməliyik ki, tarix boyu ölkəmizə edilən yad müdaxilələr nəticəsində bu ənənələr xalqın təfəkküründən tədricən silinmişdir.

Azərbaycanda sufi musiqisi ilə bağlı geniş şəkildə araşdırmalar aparılmamışdır. XX əsrin sonlarında Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra bu sahə üzrə bir neçə tədqiqat işi meydana gəlmişdir. 1996-cı ildə professor G.Abdullazadənin “Qədim və orta əsrlərin musiqi mədəniyyəti” adlı kitabında

müəllif sufi musiqisi ilə bağlı bir sıra qiymətli fikirlər söyləmişdir [2]. Bundan başqa, onun 1991-ci ildə nəşr olunan “Музыка, человек, общество” adlı kitabının birinci fəslinin üçüncü bölməsində sufi musiqisindən bəhs edilir. Burada səma və digər zikir mərasimlərindən, sufi alimlərdən və onların əsərləri haqqında müfəssəl məlumat verilir [9, s. 119-122].

1999-cu ilin may-iyun aylarında Macar etnoqrafı və musiqişünas Yanoş Şipoş Azərbaycana səfəri zamanı Qobustanın Sündi kəndində olmuş və burada keçirilən zikir mərasimində iştirak etmişdir. Bu haqda “Azərbaycan el havaları” kitabında yazır: “*Növbəti kənd Sündi kəndi idi. Elə oldu ki, burada mənə qadınların Allaha pıçiltılı dualarla başlayıb huşunu itirmə ilə qurtaran gizli dini zikir rəqsini video-lentə çəkməyə icazə verdilər. ...Zikrdə başlıca dua, rəqs və bədən pozaları icma tərəfindən cürbəcür şəkildə dəyişdirilə bilər. Prosesə Şeyx rəhbərlik edir, iştirakçılar əllərini birləşdirərək, qıçlarını qatlayıb (tərəbbi) otururlar. Mərasim adətən zikir üçün mənəvi hazırlıqlar olan Quran ayələrinin və dualarının oxuması ilə başlayır. Birinci hissə (vird) çox vaxt rəqs (səma) ilə müşayiət edilir. Lap əvvəldə, Allahın adının saysız-hesabsız təkrarından qabaq iştirakçılar sürəkli şəkildə “La ilahə illəllah” sözlərini təkrar edirlər” [7, s. 41].*

Qeyd edək ki, Qobustanın Sündi kəndindəki bu zikir mərasimi son illərdə də tədqiqata cəlb edilmişdir. 2017-ci ildə Bakı Musiqi Akademiyasının bir qrup əməkdaşı Qobustan rayonunun Sündü kəndində zikir mərasimində iştirak etmiş və zikir mərasiminə aid nümunələri toplamışdır. Professor Gülnaz Abdullazadə yazır ki, bu zikir məclisi qadınlar tərəfindən icra olunur. Bu zikrlərin əsas mətni Allaha, Peyğəmbərlərə, Övliyalara sitayiş edən dini ibadət ayinidir. Zikir zamanı Övliyaların adları çəkilir. Onların söylədiklərinə görə bu övliyalar Qobustanın Acıdərə adlı ərəzində yaşamış övliyalardır. O, həmçinin əlavə edir: “*Südü kəndində təşkil olunan qadınların zikir məclisi özünəməxsus şəkildə təqdim olunur. Bu zikir 18-20 nəfərdən ibarət olaraq dairəvi şəkildə icra olunurdu. Zikri idarə edən 5 qadın tərəfindən məclis icra olunurdu. Onlar sıra ilə Allaha, Peyğəmbərlərə zikir duaları oxuyaraq ekstaz vəziyyətinə düşürdülər və “Ey hey”, “Allah, Allah” deyərək nəfəs və müxtəlif bədən hərəkətləri ilə bu məclisi icra edirdilər” [13, s. 3].*

2010-cu ildə sufi-ozan Fəxrəddin Salimin müəllifi olduğu “Milli yaddaş sistemində ürfan və təsəvvüf” adlı kitab da bu sahədə qiymətli məlumat mənbəyi hesab oluna bilər [3]. Kitabda sufi musiqisi, o cümlədən ozan-aşıq musiqisi, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı geniş müzakirə olunmuşdur. Belə kitablar sırasında AMEA-nın əməkdaşları Nəsim Göyüşovun 2004-cü ildə nəşr olunan “Quran və İrfan işığında” [5], Namiq Abbasovun “Təsəvvüf fəlsəfəsi” adlı kitablarını da misal göstərmək olar [1].

Sufizm fəlsəfəsinin yenidən çiçəklənməsi ilə ölkəmizdə sufi musiqisinə də maraq artmışdır. Bu sahədə fəaliyyət göstərən musiqiçilər yeni musiqi nümunələri ərsəyə gətirmişdir. Bunlara misal olaraq “Savalan” mistik qrupunu, sufi-ozan Fəx-

rəddin Salimi göstərmək olar. Eyni zamanda müxtəlif xanəndə və instrumental ifaçılar da yaradıcılıqlarında irfani mənə daşıyan musiqi nümunələrinə yer verirlər.

Fəxrəddin Salimin bəstələdiyi nümunəyə nəzər yetirək.

Nümunə 1

NƏ DERSƏN

söz: Ş.İ.Xətayi

Allegro

Soprano

Alt

Tenor

Bas

F-no

Allegro

mf *f* *tr* *mf*

Təhlilini verdiyimiz “Nə dersən” adlı ilahi Fəxrəddin Salimin “Simurğ” adlı məcmuəsində yer almışdır. Baxmayaraq ki, məcmuədə ilahi birsəsli şəkildə verilmişdir, sonradan müəllif əsəri 4 səsli xor üçün işləmişdir. Qeyd edək ki, əsər görkəmli dövlət xadimi və şair Ş.İ.Xətayinin sözlərinə, əruz vəzninin həzəc bəhrində yazılmışdır (məfAİllün məfAİllün fəUlün). Bu təfilə əsərin ritmini müəyyənləşdirir. Belə ki, əsər 7/8 ritmindədir. 3 kupletdən ibarət ilahi 12 xanəli böyük instrumental girişlə (fortepiano girişi ilə) başlayır. Oktavalarla verilən melodiya kvarta sıçrayışı ilə başlayır və aşağıya doğru enir. Basda isə akkord fakturasını görmək olur.

Ümumilikdə ilahi sol mayəli bayatı-şiraz məqamında yazılmışdır. Girişdən sonra 13-cü xanədən xanə xarici ilə 4 səsli xor başlayır.

14

f Qı-zıl -
f Qı-zıl -
f Qı-zıl -
f Qı-zıl -

f

18

mf
gül ba-ğü bos - ta - nı-m nə de - r - sə - n, qı-zıl - gül ba - ğü bos -
mf
gül ba-ğü-bos - ta - nı-m nə de - r - sə - n, gül ba - ğü bos -
mf
gül ba-ğü bos - ta - nı-m nə de - r - sə - n qı-zıl - gül ba - ğü bos -
mf
gül ba-ğü bos - ta - nı-m nə de - r - sə - n gül ba - ğü bos -

22

p

ta - nı-m nə de-r - sə - n, Fə-da ol - sun sə-nə ca - nı-m nə de-r-

p

ta - nı-m nə de-r - sə - n, Fə-da ol - su-n sə-nə - ca - nı-m nə de-r-

p

ta - nı-m nə de-r - sə - n Fə-da ol - sun sə-nə-ə ca - nı-m nə de-r-

p

ta - nı-m nə de-r-sən Fə-da ol - sun sə-nə ca - nım nə der -

26

mf

sən, Fə-da ol - sun sə-nə - ca- nı-m nə de-r -

mf

sə - n Fə-da o - l - su - n sə - nə - ca - nım nə de - r -

mf

sən Fə-da ol - sun sə-nə - ca - nı-m nə de - r -

mf

sən ol - sun sə-nə ca - nım nə der -

29

f sən. fə-da ol - sun sə-nə ca - nı-m nə de-r - sən

f sən fə-da ol - sun sə-nə ca - nı-m nə de-r - sən

f sən fə-da ol - sun sə-nə ca - nı-m nə de-r - sən

f sən fə-da ol - sun sə-nə ca - nim nə der - sən

Xor təkrar quruluşlu iki cümləli dövr formasında yazılmışdır: $a+a_1$. Hər biri 15 xanədən ibarət cümlələr 5 ibarəyə bölünür. Hər bir ibarə isə 3 xanəni əhatə edir. Mayənin üst kvintası ilə başlanan 1-ci səs təkrarlarla verilərək mayənin üst mediantasına qədər enir. İkinci ibarə mayənin üst kvartası ilə başlayaraq eyni melodiyanı yenə təkrar edir. Ümumilikdə hər bir ibarədə sekundalarla aşağı enən sekventliyi görürük və bu eniş nəhayət mayənin özü ilə tamamlanmaya gətirib çıxarır. Sonra a_1 cümləsi başlayır. Bu cümlə a cümləsinin variant təkrarıdır. Əgər a cümləsində birinci ibarə mayənin üst kvintası ilə başlanıb aşağıya doğru enirdisə, buradakı bütün ibarələr mayənin üst aparıcı tonu ilə başlayaraq tədrici hərəkətlə enərək mayəyə gəlib çatır (söhbət soprano səsindən gedir).

Soprano və tenor səslərində melodik yüksəklik demək olar ki, eyni saxlanılır. Alt isə əsasən mayə səsi ilə başlayaraq mayə və mayənin üst kvintası arasında hərəkət edir. Bas səsində sanki dəm saxlanılır (orqan punktu). Bu dəm yenə də mayə və mayənin üst kvintası arasındakı səslər əsasında verilir.

Melodik baxımdan enən hərəkətin üstünlük təşkil etdiyini görürük. Eyni zamanda təkrarlara, və sekventliyə geniş rast gəlinir. Kupletlər arası isə böyük instrumental musiqi parçası verilir. Sonuncu kupletdə bütün səslərdə melodiya mayədə tamamlanır və iki xanə liqalarla saxlanılır. Sonda tək fortepiano müşayiəti ilə əsər tamamlanır.

Sufi musiqisi həmçinin peşəkar bəstəkar yaradıcılığında da öz əksini tapmışdır. Görkəmli bəstəkar Rəhilə Həsənova əsərlərində sufi fəlsəfəsini əks etdirən ilk bəstəkardır. Rəhilə Həsənova Azərbaycan musiqisinə yeni bədii obraz və ideyalar gətirən, əsərlərində milli köklərə bağlılığı qoruyub saxlayan sənətkardır.

Rəhilə Həsənova yaradıcılığında “Qəsidə” (orqan üçün simfoniya, 1991), “Dərviş” (1992), “Mərsiyə” (1993), “Səma” (1994) kimi əsərlər özündə sufi mistisizmini daşıyır. Bəstəkar bu barədə deyir: *“Məni həmişə sufizm ruhunu minimalizmin köməyi ilə ifadə etmək ideyası cəlb edirdi. Yalnız elə bir texnika tapmaq tələb olunurdu ki, o, uzlaşmanın üzviliyini təmin etsin. Mən materialın modal-meditativ səpkidə təşkilinə və ostinato texnikasına müraciət etdim. Hər ikisi, zənnimcə, qədim musiqi mədəniyyətinə xas olub, mənim genetik yaddaşımnda yaşayır”* [4, s. 161].

Bəstəkar “Dərviş” adlı əsərdə də sufi ayinini təcəssüm etdirib. O burada İnsan və Tanrının qovuşması ideyasını irəli sürüb. Əsər simli kvartet üçün yazılsa da bəstəkar buraya tenor və bas səs tembrlərini də əlavə edib. Əsərdə müdrik, ədalətli, mütəmadi olaraq zikrlə məşğul olan Dərviş obrazı yaradılıb. Zikr mərasimini əks etdirmək üçün bəstəkar burada ostinato prinsipinə yer verib. Məhz bu təkrarlanan ritmlər və motivlər zikr mərasiminin əsas xüsusiyyətidir. Müəllif əsərdə minimal musiqi vasitələrindən istifadə etməklə dünya həyatından uzaqlaşan dərvişin asketik həyat tərzini verməyə çalışıb.

Bəstəkarın fəlsəfi-teoloji konsepsiyaya malik digər əsəri “Qəsidə”dir. Əsərin əsas ideya sufi ali məqama aparan “Yol” simvoludur. Əsər 3 hissədən ibarətdir. Hər bir hissə sufinin yolunu təşkil edən keçid hallarını simvolizə edir. I hissə sufinin öz daxili aləmini seyr etməsini, II hissə zikr ayini, III hissə kuliminasiyadır – sufinin ekstaz halını nümayiş etdirir.

“Səma” adlı əsər adından da görüldüyü kimi insanın sırf təsəvvüf xarakteri daşıyan mistik bir əsərdir. O, burada gitara kimi orkestr üçün ənənəvi olmayan alətlərdən istifadə edib. Bəstəkar əsərə qeyri-adi, mistik ab-hava qatmaq üçün gitara, arfa və fortepianonun qarışıq ifasını verir. Həmçinin fleytanın ifası ilə sufi musiqisində xüsusi rol oynayan ney alətinin obrazını yaradır. Bəstəkarın digər mistik əsərlərinə xas olan ostinato prinsipi və melodiyanın müntəzəm inkışafı bu əsərdə də özünü göstərir.

Müasir dövrdə Azərbaycanda Rifayilik, Nəqşibəndilik kimi sufi təriqətləri də fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Nəqşibəndilik təriqəti Qazağın Aslanbəyli kəndində fəaliyyət göstərir. 2004-cü ildə BMA və Ege Universitetinin birgə apardığı ekspedisiya zamanı burada Nəqşibəndilik təriqətinə aid bir sıra materiallar toplanmışdır. Ekspedisiyada iştirak etmiş professor Gülnaz Abdullazadə bizə buradan toplanan bir neçə video material təqdim etmişdir. Bu videoda Nəqşibəndi təriqətinin üzvü təriqət haqqında bir sıra məlumatlar verir. O bildirir ki, bu bölgədə Nəqşibəndi təriqəti 1833-cü ildə anadan olmuş Hacı Mahmud əfəndi Qarani tərəfindən yayılmışdı. O, təriqətin 33-cü şeyxi olmuşdur. Hacı Mahmud Qaraninin İslam tarixində tanınmış şəxs olan Veysəl Qaraninin nəslindən olduğu bildirilir. O, Amasya şəhərində Seyid Həməzə Nigaridən dini və təsəvvüf elmini mənimsəmiş və Azərbaycana qayıtmış. Burada Nəqşibəndilik təriqətini yaymağa başlamışdır. Daha sonra zikrlərdən danışaraq bildirir ki, bu təriqətdə zikrlər iki cür olur: Cəhri (səsli) və Xafi (səssiz) zikr. Təriqət üzvü onların da mövləvilər kimi səma

etdiklərini bildirir və qeyd edir ki, bu hal bütün Nəqşibəndi təriqətlərində yoxdur. Bizim bölgədə səma etmək Həmzə Nigaridən qalmışdır. İnformatorun dediyinə əsasən, bu təriqət Qazax, eyni zamanda Borçalı da daxil olmaqla Gürcüstanın bir neçə kəndində yayılmışdır.

Növbəti təriqət Rifailik təriqətidir. Bu təriqət son dövrlərdə meydana gəlmişdir. Bakının Əmircan kəndində fəaliyyət göstərən Rifailik təriqətində zikr hal-qa şəklinə toplanıb Allahı yad etməklə həyata keçirilir.

Rifai zikr mərasimlərini Baba idarə edir. Dərvişlər babanın əlini öpərək zikr məclisinə daxil olurlar. Məclisin başında Baba oturur. Onun yanında isə musiqini icra edən oturur. Musiqi əsasən zərb aləti ilə ifa olunur. Zikr mərasimi ilk olaraq Peyğəmbər və Əhli-beyti, səhabələri, pir-i mürsidləri mədh edən və dəf aləti ilə müşayiət olunan ilahilərlə başlanır. Daha sonra Babanın göstərişi ilə zikrlərə keçilir. Rifayi təriqətində əsasən “Həyy”, “Hu”, “La ilahə illəlah”, “Allah, Allah”, “Bismilahir Rəhmanir Rəhim”, “Əstəğfurullah” kimi zikrlərin dəfələrlə təkrarı icra olunur. Sonda bütün müqəddəslərə fatihə oxunub salavat edilərək mərasim bitir.

Rifai zikr mərasimində ifa edilən musiqi nümunələri heca vəznli şeirlər olub, Yunus Əmrə, Şah İsmayıl Xətai, Nəsimi, Pir Sultan Abdal kimi sufilərin yaradıcılıq irsinə aiddir. Melodiyalar 7 əsas məqam üzərində bəstələnir. İfa zamanı melodiyalar dövr formasında təkrar olunur. İfalar ən çox müşahidə olunan cəhətlərdən biri də mahnının asta və sakit başlayaraq tədricən cəld tempə və forteyə çatdırılmağıdır. Bu nümunələrdə melodiyaların geniş diapazonlu intervallar çərçivəsində olmağı da diqqət çəkir. İştirak etdiyimiz rifai zikr mərasimindən topladığımız və nota saldıığımız bəzi nümunələrə nəzər yetirək.

Bu dünyaya daim gəlib - gedənlər

Bu dünyaya daim gəlib-gedənlər,
 Birisi Məhəmməd, birisi Əli!
 Cümləmizə hər an niyaz edənlər,
 Birisi Məhəmməd, birisi Əli!
 Elminim haqq elmidir, təkmil edərsən,
 Vücut sirrini təhsil edərsən,
 Mənaya göstərən yoldan gedərsən,
 Şəhəri - Muhamməd, qapısı Əli.
 Hər yolun yoxuşu, bir də düzü var,
 Dünyanın baharı, gülü, yazı var
 Novruzun gecəsi və gündüzü var,
 Gündüzü Məhəmməd, gecəsi Əli.

Dərvişin ifasından nota aldığımız nümunə “Bu dünyaya daim gəlib – gedənlər” zikr mərasimi zamanı ifa edilən nümunələrdən biridir. Bu nümunə re mayəli segah məqamına əsaslanır. Şeir böyük Azərbaycan dövlət xadimi və şairi Şah İsmayıl Xətəinindir. Mətnə Məhəmməd Peyğəmbər və İmam Əli mədh edilir. Şair burada qeyd edir ki, hər iki həzrət Haqq elminin hikmət kitabının biliciləridir. Bütün insanlara niyaz edənlər, doğru yolu göstərənlər onlardır. Yalnız ərənlər onlara hidayət edir və özlərinə rəhbər tuturlar.

Musiqinin poetik mətni heca vəznindədir. Burada 11 hecalı dörd misralı bəndlərdən istifadə edilir. Quruluş baxımından melodiya özündə 4 cümləli dövrü ehtiva edir: $a+a_1+a_2+a_3$. Son iki cümlə ilk iki cümlənin variant təkrarıdır. Bir bənd iki dəfə təkrar olunur və təkrar olunan musiqi cümlələri Allah sözü ilə bir-birinə birləşdirilir. Ümumi melodiyanın poetik mətnin oxunması zamanı bəndlər bir-birini fasiləsiz əvəzləyir. Əsərin diapazonu septima intervalı çərçivəsində müəyyən olunur. Moderato tempində olan melodiya 4/4 ölçüdədir. Musiqi nümunəsində kvinta intervalı çərçivəsində sıçrayışlara tez-tez rast gəlinir.

Beləliklə, tədqiqat nəticəsində deyə bilərik ki, musiqi sufizmdə nəfsin tərbiyəsi və ruhun saflaşması yolunda tamamlayıcı bir vasitədir və sufi ənənəsinin ayrılmaz hissəsidir. Müasir dövrdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Nəqşibəndilik, Rifailik kimi sufi təriqətləri öz mərasimlərində musiqiyə yer vermişdir. Azərbaycanda sufi musiqisinin müasir inkişaf təmayüllərinə nəzər saldıqda görürük ki, sufi musiqisi bir tərəfdən özünü tarixi mədəni irs kimi qorumağa cəhd edir, digər tərəfdən sosial-mədəni tələbata çevrilərək peşəkar incəsənətlə əlaqəli şəkildə inkişaf edir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Abbasov, N.Ə. Təsəvvüf fəlsəfəsi. Bakı: 2012, 235 s.
2. Abdullazadə, G.A., Qədim və orta əsrlərin musiqi mədəniyyəti. B.: Qartal, 1996, 290 s.

3. Baxşəliyev, F.E. Milli yaddaş sistemində ürfan və təsəvvüf. B.: Elm və təhsil, 2010, 460 s.
4. Dadaşzadə, Z.A. Həsənova Rəhilə. Azərbaycan musiqi tarixi. V cild. /– Z.A.Dadaşzadə. – Bakı: Elm, – 2020. – səh.483-526
5. Göyüşov, N. Quran və irfan işığında (hikmət və düşüncə karvanı həqiqət sorağında). B.: İqtisad Uiversiteti, 2004, 286 s.
6. Şükürov, A., Abdullazadə G., Azərbaycan fəlsəfəsi (qədim dövr). B.: Azərənəşr, 1993, 93 s.
7. Şipoş, Y. Azərbaycan el havaları. B.: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2006, 604 s.
8. Qasımlı, M. Ozan-Aşiq Sənəti. B.: Uğur, 2003, 296 s.
9. Абдуллазаде, Г. Человек, музыка и общества (В древней и средневековой культуре Востока и запада). Б.: Язычы, 1991, 245 с.
10. Хаттар, М. Енциклопедия суфизма. М.: Ансар, 2005, 480 с.
11. Dr. Omar Mahmoud Alosman. Gazâlî'nin ihya-u ulûmi'd-din adli eserinde mûsikî dinlemenin hükmüne dâir görüşlerinin bazı çağdaş âlimlerle mukayeseli olarak değerlendirilmesi. // Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) ASEAD CİLT 10 SAYI 1 YIL 2023, s. 115-137. URL:<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2820306>.
12. Osman Nuri küçük. Tasavvuf müziği ve insan. URL:<https://avesis.erciyes.edu.tr/resume/downloadfile/onkucuk?key=a2ab551f-2187-4bb5-8869-477a8493af13> s. 3
13. Abdullazadə, G. Azərbaycanın Sündü kəndində keçirilən qadınların zikr məclisi. / Azərbaycan etnomusiqişünaslığı 1921-2021 illər. s.411-415 URL:https://www.elibrary.ru/download/elibrary_49447631_29917886.pdf

Захра БАДАЛОВА

Магистрант Азербайджанской
Национальной Консерватории

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СУФИЙСКОЙ МУЗЫКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

Резюме: Музыка ирфан, распространенная в странах Ближнего Востока, имеет прямую связь с музыкой азербайджанского, турецкого, персидского, курдского и арабского народов. Вероятно, что суфийская музыка, сформировавшаяся на основе мугама, получила продолжение и в творчестве ашыгов. В статье рассматривается рост интереса к суфийской музыке в Азербайджане и тенденции развития в этой области за последние 30 лет. Кроме того, в данной статье затронуты взаимоотношения суфизма и музыки, представления о том, что музыка является методом воспитания в суфизме, а также место музыки в исламе.

Ключевые слова: суфий, музыка, ритуал, человек и музыка

Zahra BADALOVA
Master`s student of Azerbaijan
National Conservatory

SUFI MUSIC DEVELOPMENT TRENDS IN AZERBAIJAN IN THE MODERN PERIOD

Abstract: *İrfan music, widespread in the Middle East, has a direct connection with the music of the Azerbaijani, Turkish, Persian, Kurdish and Arab peoples. It is likely that Sufi music, formed on the basis of mugham, was continued in the work of the ashigs. The article examines the growing interest in Sufi music in Azerbaijan and the development trends in this area over the past 30 years. In addition, this article touches upon the relationship between Sufism and music, the idea that music is a method of education in Sufism, as well as the place of music in Islam.*

Keywords: *Sufi, music, ritual, human and music*

Rəyçilər: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, AMK-nın professoru Qulamova Jalə
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Baxşəliyev Fəxrəddin